

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI OKKAZIONAL SO'ZLARNING PRAGMATIK XUSUSIYATLARI: ILMIY TAHLIL

Saliyeva Shaxlo Saidaliyevna

Qo'qon davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Email: shakhlo.rakhimova.84@mail.ru

Telefon: +99891 154 16 14

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20725755>

ANNOTATSIYA: Okkazional so'zlar yoki okkazionalizmlar tilning muhim va dinamik elementi hisoblanadi. Ushbu so'zlar muayyan vaziyat yoki kontekst uchun to'satdan (spontan) yaratiladi va odatda vaqtinchalik xarakterga ega bo'ladi. Okkazional so'zlar tilning doimiy lug'at boyligiga aylanmasligi mumkin bo'lsa-da, ularning pragmatik funksiyasi lisoniy ijodkorlik, madaniy aks ettirish va tilning moslashuvchanligi uchun muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Ushbu maqolada okkazional so'zlarning pragmatik xususiyatlari o'rganilib, ularning shakllanishi, qo'llanish kontekstlari va turli tillardagi kommunikativ maqsadlari tadqiq etiladi. Tahlil jarayoni okkazional so'zlarning ma'no hosil qilish, ijtimoiy munosabat va madaniy ifodaga qo'shadigan hissasini ko'rsatib beradi, shujenlikda, bunday so'zlarning umumiy iste'molda saqlanib qolishi yoki yo'qolib ketishi shartlarini ko'rib chiqadi.

KALIT SO'ZLAR: okkazionalizmlar, pragmatik funksiya, tarkibiy (struktural) tilshunoslik, leksikologik aloqalar, tildagi munosabatlar.

Kirish

Tilshunoslik tadqiqotlarida okkazional so'zlar muayyan vaziyat yoki ehtiyoj uchun yaratilgan ad-hoc (maxsus) yoki vaqtinchalik so'zlar (nonce-words) sifatida belgilanadi. Bu so'zlar vaqtinchalik va kontekstga bog'liq bo'lib, odatda, keng ommalashib ketmaguncha tilning standart lug'at tarkibiga kirmaydi. Okkazional so'zlarning yaratilishi pragmatik hodisa hisoblanadi, chunki bu so'zlar mavjud lug'at boyligi bilan yetarli darajada ifodalab bo'lmaydigan muayyan ma'nolarni yetkazish ehtiyojidan kelib chiqadi.

Pragmatika — tilning amalda qo'llanishi va u ishlatiladigan kontekstlarni o'rganuvchi soha bo'lib, okkazionalizmlarni tahlil qilish uchun boy nazariy asos taqdim etadi. Pragmatik nuqtai nazardan, okkazional so'zlar muhim ahamiyatga ega, chunki ular bevosita kommunikativ maqsadlarni amalga oshiradi, madaniy va ijtimoiy dinamikani aks ettiradi hamda ko'pincha faqat muayyan kontekstdagina ma'no kasb etadigan o'ziga xos konnotatsiyalarni tashiydi.

Ekspressivlik (ifodalilik) va ijodkorlik okkazional so'zlarning asosiy pragmatik xususiyatlaridan biridir. So'zlovchilar ko'pincha muayyan kontekstga xos bo'lgan yangi yoki noyob g'oyalar, his-tuyg'ular yoki tushunchalarni ifodalash uchun okkazionalizmlarni o'ylab topadilar. Bu so'zlar yuqori darajadagi ijodkorlikni namoyon etib, shaxslarga til tizimi bilan innovatsion usullarda o'ynash imkonini beradi. Ingliz tilida genetik jihatdan o'zgartirilgan oziq-ovqatlarga nisbatan xavotirni ifodalash uchun "Frankenshteyn" (tabiiy bo'lmagan yaratilish konnotatsiyasiga ega) va "food" (oziq-ovqat) so'zlarini birlashtirib, "frankenfood" atamasi yaratilgan. [1, 568-b.] Ushbu okkazional so'z shunchaki tushunchani ifodalab qolmay, balki unga nisbatan hissiy munosabatni ham yetkazadi.

Muhokama

Kontekstual moslashuvchanlikka ko'ra, okkazional so'zlar tabiatan bevosita muloqot vaziyatiga moslashish xususiyatiga ega. Ularning ma'nosi ko'pincha to'liq ravishda ular

qo'llanilgan muayyan kontekstga bog'liq bo'ladi. Ushbu kontekstga bog'liqlik okkazonalizmlarning moslashuvchan bo'lishini ta'minlaydi va tez o'zgaruvchan yoki oldindan aytib bo'lmaydigan vaziyatlarda g'oyalarni ifodalash uchun samarali lisoniy vosita bo'lib xizmat qiladi. Masalan, o'zbek tilidagi "zo'r-boy" so'zi ("zo'r" va "boy" so'zlarining birikmasi) kinoyaviy yoki tanqidiy ohangda qudratli va boy odamni ifodalash uchun yaratilgan bo'lishi mumkin. Uning ma'nosi u ishlatiladigan ijtimoiy kontekst, masalan, korrupsiya yoki tengsizlik haqidagi munozaralar bilan uzviy bog'liqdir.

Okkazonal so'zlar ko'pincha muloqotda tejamkorlik (lisoniy tejamkorlik) ehtiyojidan kelib chiqadi. So'zlovchilar muayyan ma'noni anglatish uchun uzun iborani ishlatishdan ko'ra, yangi so'z yaratishni afzal ko'rishadi. [2, 211-b.] Ushbu pragmatik funktsiya ayniqsa tezkor muhitda, masalan, qisqalik qadrlanadigan ijtimoiy tarmoqlarda juda keng tarqalgan. Ingliz tilidagi "binge-watch" ("binge" — me'yorida ortiq va "watch" — ko'rmoq so'zlaridan) so'zi teleserialning bir nechta qismini ketma-ket, to'xtovsiz tomosha qilish g'oyasini lo'nda ifodalaydi. Bu "bir o'tirishda bir nechta qismni tomosha qilish" degan uzunroq ibora o'rniga tejamkor muqobil bo'ladi.

Okkazonal so'zlarda madaniy va ijtimoiy akslanish ko'pincha madaniy va ijtimoiy omillar ta'sirida shakllanadi. Ular o'zlari yaratilgan jamiyatning o'ziga xos muammolari, tendensiyalari va qadriyatlarini aks ettiradi. Natijada, ular o'zlarining kelib chiqish vaqti va joyining lisoniy belgilari (markerlari) bo'lib xizmat qiladi, ijtimoiy me'yorlar va jamoaviy tajribalar haqida ma'lumot beradi. Masalan, COVID-19 pandemiyasi davrida turli tillarda bir qator yangi okkazonal so'zlar paydo bo'ldi, chunonchi "quarantini" ("quarantine" — karantin va "martini" — martini so'zlaridan) karantin davrida iste'mol qilingan kokteyllarga hazilomuz ishora qilardi. Bunday okkazonal so'zlar pandemiyaning o'ziga xos madaniy va ijtimoiy dinamikasini ifodalaydi. [3, 49-b.]

Natijalar

Okkazonalizmlar o'zlikni aniqlash (identifikatsiya) va guruh birdamligi markerlari sifatida ham xizmat qilishi mumkin. Ular ijtimoiy aloqalarni mustahkamlash va tegishlilik hissini yaratish maqsadida muayyan submadaniyatlar yoki jamoalar ichida yaratilishi mumkin. Bunday sharoitda ushbu so'zlar odatda faqat guruh a'zolariga tushunarli bo'ladi va bu guruh o'zligini yanada mustahkamlaydi. Masalan, geymerlar (kompyuter o'yinlari ishqibozlari) orasida tajribasiz yoki yangi o'yinchini anglatuvchi "noob" atamasi dastlab o'yin hamjamiyatidagi okkazonal so'z edi. Vaqt o'tishi bilan bunday so'zlar umumiy iste'molga o'tishi mumkin, lekin ularning dastlabki yaratilishi guruh identifikatsiyasini shakllantirish vositasi hisoblanadi. Okkazonal so'zlar ba'zida muloqotda noaniqlik (tushunarsizlik) keltirib chiqarishi ham mumkin, ayniqsa ularning ma'nosi suhbatning barcha ishtirokchilariga tushunarli bo'lmasa. Ushbu noaniqlik okkazonal so'zlarning barqaror so'zlar kabi umumiy qabul qilingan, an'anaviy ma'nolarga ega emasligidan kelib chiqadi. [4, 149-b.] Natijada, so'zlovchi tushunishni ta'minlash uchun qo'shimcha kontekst yoki tushuntirishlarga tayanishi kerak bo'ladi. Ushbu noaniqlik salohiyatiga qaramay, okkazonal so'zlar ma'noni qasddan yashirish yoki guruh ichidagi eksklyuzivlikni yaratish uchun ham xizmat qilishi mumkin. Masalan, internet slangi yoki yoshlar madaniyatida okkazonalizmlarning qo'llanishi begonalarga to'siq bo'lib xizmat qilishi mumkin, shu bilan birga guruh a'zolari o'rtasidagi kommunikativ samaradorlikni oshiradi.

Okkazional so'zlarning barqarorligiga ta'sir qiluvchi omillar: barcha okkazionalizmlar ham birinchi marta qo'llanilgandan keyin yo'qolib ketmaydi; ba'zilari ommalashib, vaqt o'tishi bilan kengroq lug'at tarkibiga kiradi. Okkazional so'zning tilda saqlanib qolishi yoki yo'qolishiga bir qancha omillar ta'sir ko'rsatadi, jumladan: madaniy ahamiyatlilik: madaniy yoki ijtimoiy jihatdan muhim bo'lgan hodisalarga ishora qiluvchi so'zlar tilda saqlanib qolish ehtimoli yuqoriroq bo'ladi. [5, 151-b.] Masalan, texnologik taraqqiyot ko'pincha barqaror bo'lib qoladigan okkazionalizmlarning paydo bo'lishiga olib keladi (masalan, "selfi"). Qo'llanilish chastotasi: turli kontekstlarda tez-tez ishlatiladigan okkazional so'zlar tilda mustahkamlanib boradi. Keng miqyosda takrorlanish so'zning tilga asta-sekin integratsiyalashuviga olib keladi. Lisoniy soddalik: tilda mavjud lisoniy qoliplarga (masalan, keng tarqalgan affiksalar yoki tanish tovush modellari) mos keladigan okkazionalizmlar lug'at tarkibiga osonroq qabul qilinadi. OAV va texnologiya ta'siri: okkazional so'zlarning ijtimoiy tarmoqlar, televideniye va boshqa ommaviy kommunikatsiya platformalari orqali tez tarqalishi ularning o'zlashtirilishini tezlashtiradi.

Xulosa

Okkazional so'zlarning pragmatik xususiyatlari ularning tilda ifodalilik, moslashuvchanlik va madaniy aks ettirish vositalari sifatidagi muhim rolini ko'rsatadi. Bu so'zlar nafaqat bevosita kommunikativ ehtiyojlarni qondiradi, balki o'z davrining ijtimoiy va madaniy dinamikasi haqida ham qimmatli ma'lumot beradi. Tilshunoslar okkazional so'zlar paydo bo'ladigan kontekstlarni o'rganish orqali tilning jamiyatdagi o'zgarishlarga javoban qanday rivojlanishini va so'zlovchilarning murakkab kommunikativ muhitda tilni ijodiy tarzda qanday qo'llashini chuqurroq tushinishlari mumkin. Okkazional so'zlar ko'pincha o'tkinchi bo'lsa-da, inson tilining moslashuvchanligi va kashfiyotchilik qobiliyatidan dalolat beradi, pragmatika, madaniyat va lisoniy evolyutsiya chorrahasini o'rganish uchun o'ziga xos ko'rinish beradi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Bauer, L. (2001). «Morphological Productivity». Cambridge University Press.
2. Clark, E. V. (1993). «The Lexicon in Acquisition». Cambridge University Press.
3. Crystal, D. (2003). «The Cambridge Encyclopedia of the English Language». Cambridge University Press.
4. Langacker, R. W. (1987). «Foundations of Cognitive Grammar». Stanford University Press.
5. Lyons, J. (1977). «Semantics». Cambridge University Press.
6. Yule, G. (1996). «The Study of Language». Cambridge University Press.